

Р Ш 6 (2=4к)
К С 47

масова
художня
бібліотека

О. СЛІСАРЕНКО

П Л А Н Т А Ц І Ї

**ДЕРЖАВНЕ
ВИДВНИЦТВО
УКРАЇНИ**

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

+

Шифр РШБ(2-4к); С47 Інв. № 2625708Автор Смісаренко О.Назва Планетації.Місце, рік видання Х., 1930.Кіл-ть стор. 68, [1с.]

-\\- окр. листів _____

-\\- ілюстрацій _____

-\\- карт _____

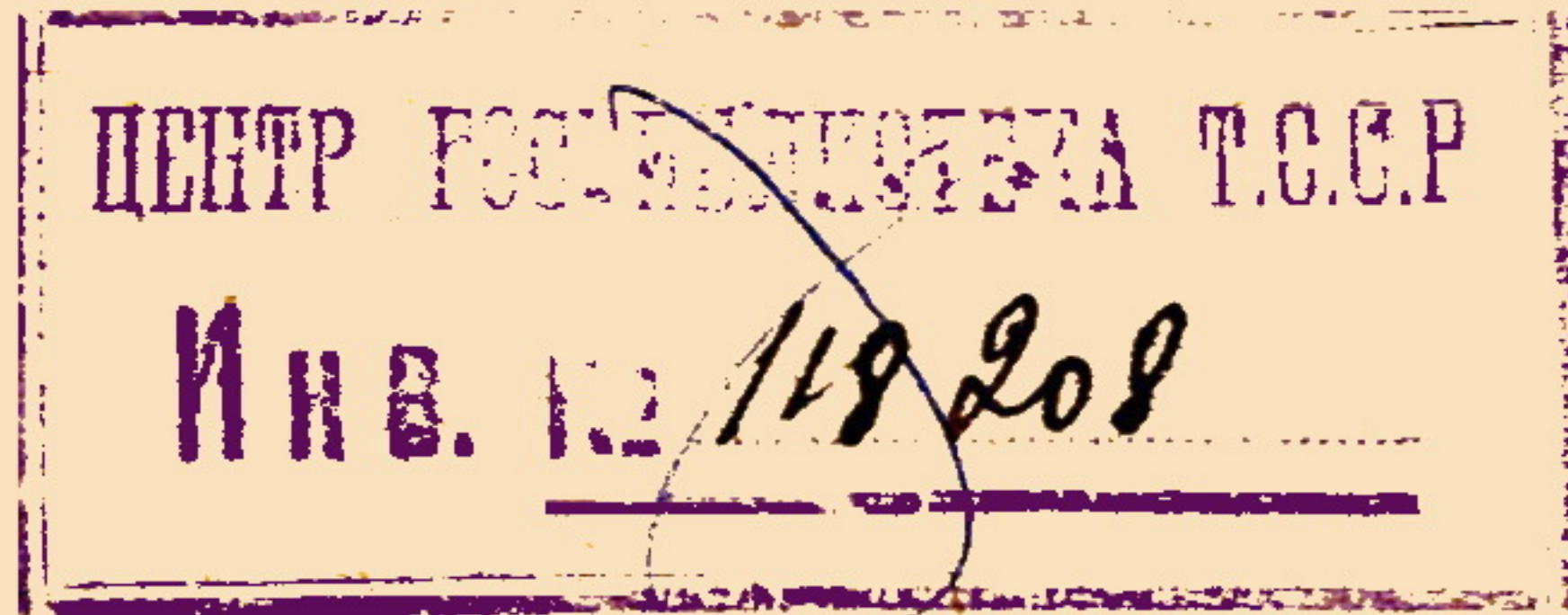
-\\- схем _____

Том _____ частина _____ вип _____

Конволют _____

Примітка: 25.09.2002. М.М.В. -

О. СЛІСАРЕНКО

П Л Я Н Т А Ц І Ї

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ 1930

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в «Літописі українського
друку», «Картковім репертуарі» та
інших покажчиках Української книж-
кової палати

Дніпропетровське, друкарня ім.
25-р. ВКП Поліграфтресту
Зам. № 3678.

Укрголовліт в 3/II-30 р. Тираж 20.000 пр. 2¹/₄ др. арк. Ост 364. А.

I

ДВІР маєтку великий — на декілька десятин, а паркану ніде не видно. Будинки притулилися близько один до одного, замикаючи двір у червоному цегловому колі.

Тільки в двох місцях ворота. Між воловнею та млином — для скотини й робітників, та між конторою маєтку й будинком службовців — парадні ворота.

Парадні ворота чемно дають проїхати екіпажеві, або пройти економічним паничам і панночкам.

Замкнене коло будинків в одному місці розривається барвистою плямою художньо-розташованих дерев та квітників, а за ними білим тлом підноситься будинок модерної архітектури.

Коли пройти од скотарень з їх аміяковими пахощами через двір до будинку, то на очі

спадуть важкі, штучно різблені двері парадного ходу, а на дверях мідна табличка:

Фелікс Феліксович Рамп

Головний Управитель Старостинських маєтків
графині Вознякової - Донциць

Ні одній іконі не довелося зазнати такої шани від льокайської руки, як цій таблиці. Тому вона своїм блиском сліпить очі й зосереджує увагу на чорних грубих літерах:

«Фелікс Феліксович Рамп»

Око швидко фіксує три слова й рука прохача тисне на шпентик електричного дзвінка.

Двері-іконостас одчиняє пристаркуватий панок у довгому сурдугі та комірчиках білих, як сніг. У прохача тремтять коліна і язик зав'язується надійним вузлом. Вузол наміряється проскочити в дихальне горло, а в мозку, як у зіпсованому грамофоні, вистукує переривчасто:

— Це він... Це він... Це він...

Та раптом чоловік у сурдугі, на око визначивши соціяльну вагу одвідувача, каже:

— Добродію, вам слід прийти через тиждень... Пана немає вдома...

І хоч голос пана виразно чути в покоях, льокай ще раз з підкресленою впертістю твердить:

— Так, немає вдома... Через тиждень...

Після цих слів одвідувачеві не належало бути в передпокої, а тому дідок у сурдуті брався зачиняти двері, ніби там вже нікого не було. Наступав на драні черевики та іншими дипломатичними ходами, виробленими довгою льокайською практикою, витискував одвідувача за двері.

Опинившись на ганку, незванний гість ще раз перечитував мідну табличку, язиковий вузол кидав намір пропхатись у дихальне горло, рука, що допіру непевно тремтіла, стискувалась у певний кулак, а язик, випроставшись з міцного вузла, починав нормально функціонувати.

— А, твою мати...

Ноги твердо ступали геть з подвір'я.

Рамп чужоземець, але якої національності — невідомо. З прізвища ніби німець, але німецького в ньому нічого не було. Бездоганне знання англійської мови могло б призвести до думки, що він англієць, коли б не смугляве обличчя та чорні задерикуваті очі румунського цигана. Звичка завжди тримати в

руках батіжок з довгим пужалном, або, під час офіційних розмов, за халявою лякових чобіт, підкреслювала зовнішню подібність до смуглявих знавців кінського питання.

На певні думки про походження наводили й риси його вдачі. Рамп умів використувати будь-які обставини, а це стверджувало, що генеологічна гілка його сполучалася з деревом роду в лагідному затишку циганського шатра.

Рамп жив самотньо у розкішно умебльованій квартирі. Він ніколи не говорив про свою рідню, хоча питання про батьків йому не раз ставилося.

Щонеділі до білого будинку наїздили гості, грали в карти, їздили полювати, та до всіх цих сусідніх поміщиків, вищих службовців маєтків та цукроварень Рамп ставився з іронічною фамільярністю та презирством у глибині своїх чорних очей.

Бували в компанії й дами. Рамп говорив їм приємності, але рисочки в кутках рота анулювали його слова.

Десятки тисяч десятин землі з двома цукроварнями були слух'яна зброя в руках Рампа в боротьбі з напівспролетаризованим селян-

ством. Графиня могла не турбуватися за прибутки: вони золотою річкою пливли по фарватерам банків у її ніжні руки.

Власниця маєтків та цукроварень, здається, назавше дала перевагу закордонним курортам перед Старостином. Років за два до революції, 1905 року вона приїхала до Старостина на декілька днів, але про це недовге перебування довго згадували в маєтках.

Весняним днем графиня пройшла зі свого палацу в супроводі Рампа до цукроварні, а од неї до маєтку.

Усі помітили, що графиня була чимсь незадоволена і стурбована.

Розповідають, що увечорі покликала графиня Рампа до себе в палаці й без зайвих слів заявила:

— Ви мені, пане Рампе, не подобаєтесь... ви не вмієте керувати... у вас навіть цукроварня не працює! А ви пишете, що вона дає великі прибутки! — вигукувала графиня істерично.

Рамп увесь час тримав батіжок за халявою, але після слів графині він одним ударом розсік єдвабну канапу до пружин. Управитель мовчав, але очі йому хижо горіли, а рука трощила пужално на дрібні шматочки.

Очі графині раптом зупинилися, потім зако-
тилися під лоба, і вона безсило зсунулася на
килим.

Покоївка подала води та одекольону й не-
гайно була вислана з кімнати.

Коли графиня очуняла, Рамп, немов нічого
не сталося, ввічливо казав:

— Ви, ясновельможна пані, стомились. Вам
слід спочити, я ж дозволю собі звернути ва-
шу увагу на... — Рамп довго пошепки щось
говорив графині.

Покоївка не чула шепотом сказаних слів, і
вони лишилися таємницею.

Графиня на другий день виїхала закордон,
а в головну контору маєтків передала листа,
за яким дозволялося Рампові взяти з прибут-
ків річне утримання, як одноразову нагороду
за зразкове керування маєтками та цукровар-
нями. А через місяць на ім'я Рампа прийшов
пакет з документами, і на різблених дверях
з'явилася ще одна табличка:

Фелікс Феліксович Рамп

Довірений у всіх справах графині
Вознякової - Дончиць

II

Володіння графині Вознякової - Дончиць широкою смугою розляглися од Домашова до Краснопілля, захоплюючи повіти Домашівський та Краснопільський на сотні квадратних кілометрів.

Десятки хуторів з двома цукроварнями були розкидані на цьому просторі, а в центрі їх, як діамант, головний Старостинський маєток з найбільшою в окрузі цукроварнею та палацем графині... Тому вся група маєтків звалася Старостинською і підлягала Головному Управлінню маєтками, яке містилось у Старостині.

На всьому просторі Старостинських маєтків лише незначна частина земель належала селянам та дрібній збіднілій шляхті. Але ще далі менше ставало дрібно - панських земель, графські маєтки ковтали їх, округляючи свої масиви.

Павперизована шляхта збивалася в села, втрачала свої суспільні ознаки й повільно переходила до роботи на землі. І в той час, коли діди ще пишалися задрипанними дворянськими мундирами та нікому не потрібними

грамотами, молодь ходила за плугом і з веселими висвистами співала парубоцьких пісень, повертаючися з поля...

Велика залізниця, що сполучала два моря, проходила вздовж земель Старостинських маєтків. По ній, як по велетенській артерії, приливала й одливала кров виробництва.

З далекого Чілі везли салітру, з Москви — мануфактуру, з Дону — вугіль, з Нью - Йорку — машини, з Німеччини — каїніт, з Поділля — суперфосфат, з Швеції — тараню...

У виробничому шлункові маєтків та цукроренень усі ці різноманітні матеріяли перетравлювались, і натомість Старостин викидав на світовий ринок цукор, пшеницю та годовані воли.

І цукор, і пшениця, і воли чудесно оберталися на біржах Москви, Нью - Йорку, Лондону, Берліну, Одеси — в карбованці, франки, долари, стерлінги, марки...

Чавунна артерія приносила заживок виробництву й забирала наслідки його життєвих процесів. Забирала більше, чим приносила, бо до всього додавалася праця тисяч напівспролетарізованого селянства, видобуті багатства землі та сонячна енергія, спіймана зеленими мережами плянтацій.

З ранньої весни до пізньої осені сотні тисяч робітних днів ковтолися буряковими плянтаціями Старостинських маєтків. Цілі армії копальщиків, сапальників буряку рушили по плянтації, не маючи прикладання сили на власних убогих клаптях землі. І в той час, коли старі поралися коло невеликого свого господарства, вся молодь цілий рік жила, щоб одробити два місяці на панських плянтаціях. З семи років діти йшли збирати „свинку“ — стихійного шкідника цукрового буряку.

Навчившись володіти сапкою, йшли на „шаровку“, „проривку“, а восени, коли сім'ями захоплювали постаті для копання буряку од „берківця“, ця найніжніша молодь цілими днями під дрібним осіннім дощем перебирала порепаними руками холодні буряки й обрізала гичку.

Люди родилися по плянтації, матері годували дітей, одриваючись од буряку, а виростали діти, віддавали свої сили тим саме плянтаціям.

А цукор, вироблений порепаними руками людей, що на сніданок мали шматок хліба й цибулину, старанно обминав їх селища, щоб десь у далекій невідомій Англії піти на одгодування свиней.

Ще до початку виробничих боїв на розлогах бурякових плянтацій, машина виробництва починала ворухитись. Напередодні весни залізниця викидала жовті мішки з суперфосфатом, ликові кулі з таранею, машини та матеріали для Старостинських маєтків.

Великі гарби рухалися поважними волами, навантажені виробничим заживком до хуторів, цих найменших клітинок виробничого організму.

У Старостинському Головному маєтку лагодиться й гостриться зброя для завоювання тисяч десятин чорноземлі.

Вижчить од напруження слюсарня, кузня весело вистукує молотками, єдвабно гладять дерево рубанки в теслярні, а циркулярка зойкає, вгризаючися в дерево.

Цукроварні повесні похмуро мовчать. Тільки високі димарі, оглядаючи свої володіння, нагадують про них. Вони ремонтують своє, пошарпане виробництвом, тіло.

З початком весни увага Головного Управління не на їх боці, і все життя одливає од залізних організмів цукроварень до сизих просторів полів.

Тільки восени, коли завмирають маєтки з останнім зданим берковцем буряку, свято

переходить на їх вулицю. Тоді цукроварні погордливо пихкають димарями й перетравлюють солодку масу буряків.

Пізньої осені пустіють плянтації. Постаті копачів не маячать під нудною осінньою мжичкою й тільки де-не-де скриплять вози, збираючи решту буряків, а потім лише зграї ворон будять сизу млу почорнілих просторів.

Коло цукроварні виростають чорні ковбаси буртів, з яких подається буряк до заводу у вагонетках. Колії для вагонеток тягнуться од цукроварні до парких жомних ям і далі до довжелезних воловень, де одгодовуються на заріз сірі велетні — воли.

Восени бракували старих, малосилих та знівечених волів і поставили на одгодовування.

Тільки молоді лишилися в маєтках набирати сил для весняної каторги.

Одгодовування — це останній спочинок. Воли стали „брухтом“, який мусить дати прибутки не своєю роботою, а м'ясом.

З ранньої весни вони тягли важкі плуги, крумери, борони.

Літом возили вантажі з маєтку в маєток, а восени — чували з зерном од численних молотарок.

Пізньої осені котили круторогі важкі гарби з буряком плянтацій на цукроварні. Порсались по-черево на багнистих чорноземних дорогах, розчахувались і ламали копита.

Круторогий рід уславився силою, терпінням та покорою. Знівечені в роботі, ставали вони до довгих воловень з цементованими коритами з теплим жомом, щоб замкнути коло своєї виробничої місії.

Бурякова маса повертала сили, товща наростала швидко і вже після різдва Контора Головного управління закладала умови з промисловцями великих центрів на куплю-продаж сотень годованих волів.

Різниця для них була останнім станом на шляху виробничого процесу.

III

Головне Управління
СТАРОСТИНСЬКИМИ
МАЄТКАМИ
2 березня 1905 року

До Ново-Слобідського
с.-г. інституту

З доручення пана Головного Управителя, просимо надіслати нам одного студента, що закінчив інститут, для практики в Старостинських маєтках

Адміністратор Саранчук

Адміністратор контори Ілля Матвієвич Саранчук, манерою чепурного бухгалтера, натиснув на власний підпис пресом і передав папірець писарчукові.

— Ілля Матвієч, вас кличе Фелікс Феліксівич! — проголосив хлопчик-кур'єр коло дверей Рампового кабінету. Саранчук зірвався з місця і, догідливо зігнувшись, зайшов у розчинені двері кабінету.

Рамп сидів, переглядаючи папери і, не піднімаючи голови, запитав:

— Ти написав до Інституту?

— Написав, Феліксе Феліксівичу, зараз посилаю на пошту

— Затримай поштаря, — я дам листа...

Не дивлячись на високу посаду Саранчука, Рамп казав йому „ти“, так само, як усім своїм підлеглим.

Овсій Омелянович! Пришли мені студіозуса, який би: 1 — знав англійську мову, 2 — їздив, як слід, верхи, 3 — добре б грав у винт. Не завадить, коли буде добрий мисливець і стрілець. Дурня й макуху вижену.

Рамп.

На конверті Рамп написав адресу:

Овсію Омельяновичу Вірному
Пану Проректору Ново - Слобідського с.-г. інституту

З Вірним Рамп товаришував ще в інституті, коли обидва були студенти, але в той час, як, скінчивши інститута, Вірний вгрузав у науку, Рамп об'їздив три чверти земної кулі, перебравши три чверти можливого числа існуючих професій.

У Криму він обризував дерева та пакував овочі в садах Чебухтаєва, на Кавказі був довіреним по одправці кукурудзи закордон, в Швайцарії закупавав годинники, в Каїрі мав сальон жіночого вбрання, в Бразилії доглядав кінських табунів, в Канаді був членом духоборської комуни, а в одній з екваторіяльних республік Америки відігравав значну роль при особі президента.

Що він робив у Лондоні та Петербурзі — вевідомо, але рекомендація князя Мусницького, який в листі до графині називав Рампа найліпшим своїм другом, свідчила, що у великопанському товаристві він був на положенні своєї людини.

Вірний для Рампа був, здається, єдиною людиною, до якої він ставився без затаєного презирства й якій цілком довіряв.

Одіславши листи, Рамп знову поглибився в розглядання паперів, але увагу його одтягнув шум і галас в конторі.

— Хочу бачити!.. — чувся чийсь вигук. Далі у відповідь тиха говірка й знову голосно:

— Ну й чорт з ним! Пустіть!..

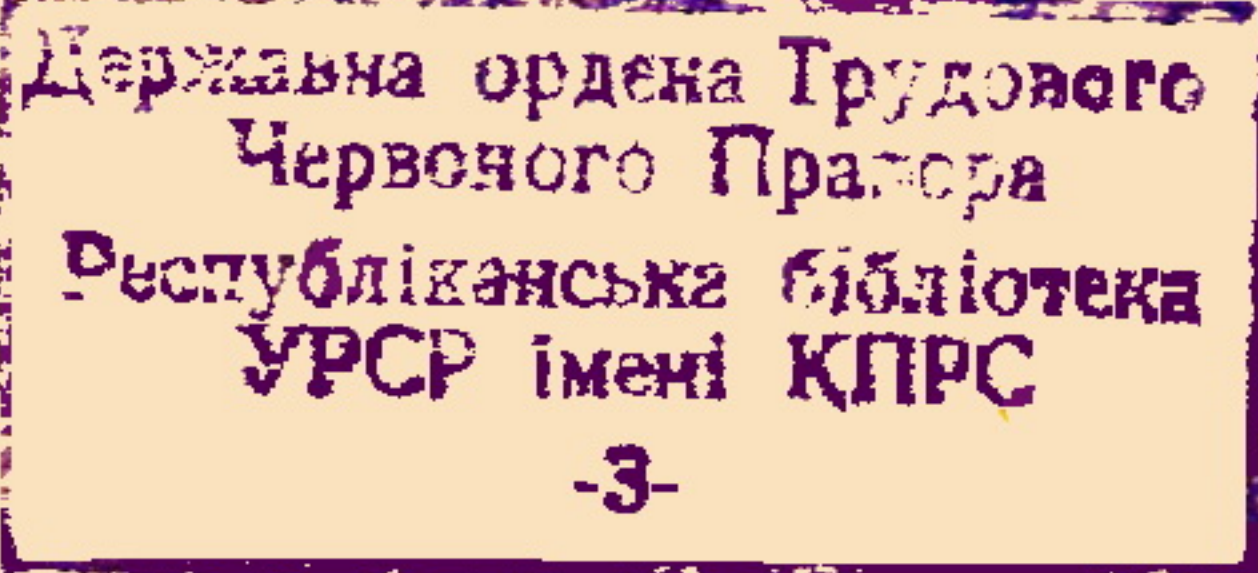
За цим до кабінету стурбований вскочив Саранчук і тремтючим голосом промовив:

— Феліксе Феліксовичу!.. Той... Хведь, що ви наказали звільнити... прийшов п'яний лається..

— Ну, то що? Виженіть та й усе!..

— Він з ножем!.. махає!.. каже: заріжу його... цебто вас!.. Ви не виходьте. ми по телефону стражників викликали...

В очах Рампа засвітились холодні вогники, під коротко стриженим вусом залягла ще глибша зморшка презирства невідомо до кого — чи до того Хведя, що прийшов розмахувати ножем в контору Головного Управління, чи до боягузливого панка, що от жаху стратив свій апльомб адміністратора.

— Дурні! „Стражників“! — передражнив він Саранчука — Прийшов п'янчужка, а вони — „стражників“!

П'ять кроків, і Рамп у конторі. Хведь не-самовито лаявся за ґратами, що відокремляли операційну частину залі од місця для одвідувачів.

Хведь побачив Рампа.

— Га, циганська твоя морда! Так значить вигонять?! — і барвистий матюк повис у повітрі.

Бухгальтер підбіг до Рампа й догідливо прошепотів:

— Він з ножем і п'яний!..

Рамп, нікого не слухаючи, підійшов до ґратованих дверей. Клямка забряжчала на кафельній підлозі, і головний управитель опинився віч - на - віч з вигнаним конюхом.

Хведь спочатку оторопів, але швидко спам'ятався і з піднесеним ножем кинувся на Рампа. Це був останній його свідомий рух у помешканні контори.

За мить він лежав на підлозі, а ніж, зроблений з кіски, яким звичайно обрізують буряки, забряжчав на кафелях. Бразилійська наука боксу не вперше стала в пригоді Рампові.

— Сс - во - лоч!.. — з огидою просичав Рамп і, одчиняючи двері кабінету, кинув невідомо кому:

— Заберіть його, а мені покличте лікаря!..

Рамп не розрахував удара, і вибив собі пальця.

У той час, як лікар з цукроварні з підкресленою уважністю оглядав управителеву руку, в кімнатці конторського сторожа Юхима на голій лаві лежав непритомний Хведь.

Хведь, безземельний селянин, працював на панській стайні, але коли „Ірод“ — улюблений жеребець Рампів, вразив невідомо об що ногу, Рамп власноручно одшмагав Хведя своїм циганським батіжком і наказав вигнати його.

Це переповнило Хведьову чашу терпіння, глибина якої, як відомо, залежить од положення в суспільстві, — що нижче, то глибше...

У середині клекодав протест, але виявити його назовні не вистачало сміливости. Вона була виснажена працею та пригніченням, і Хведь підбадьорив її горілкою...

Юхим бризкав на непритомного водою, і той розкрив очі.

Вплив алькоголю пройшов, і Хведь злякався свого вчинку. Перед його очима повстала

примара голоду, злиднів, тюрми. Уткнувшись обличчям у заялозену лаву, він безгучно заплакав.

Юхим схилив сиву голову над ним і пошепки казав:

— Дурний ти, Хведю, дурний... Ну, хіба можна проти пана та ще й при людях?.. Панів треба бити на одинці... щоб ніхто не бачив... цеглиною, щоб револьверта не встиг витягти...

— А тепер що? — казав далі Юхим, — в тюрму посадовлять, а може ще й гірше...

Через півгодини два стражники вели Хведя до заводу.

IV

Між усіма маєтками Старостинської групи Зеленецький хутір був чи не найменший.

Тому й посадовив туди Рамп Йосипа Матвієвича Варламенка за економа — нехай не пиндючиться, коли хоче отримувати добру платню, керуючи більшим маєтком.

Вогкі од недавнього снігу садові стежки вимірює Йосип Матвієвич своїми важкими кроками і думає, що от уже два тижні, як

закінчився економічний рік, а в нього неготовий річний відчит.

Саранчук щодня дзвонить — відчиту вимагає, каже, що Рамп сердиться... А в конторі сидить три йолопи і хоч би що...

Од будинку економа з саду стежка до контори. Кілька разів на день міряє стежку Йосип Матвієвич і як зачинить за ним двері Сюська — конторський хлопчик — з-за запилених шибок конторських вікон бубонить голос економа:

— Бу... бу... бу... Ба... га... бу бу.

У конторі над товстелезними книгами згинаються чорнильні душі, вписуючи тисячі цифр та вистукуючи на рахівницях копійки й карбованці, що пройшли за рік у виробництві.

Контора виводила річний балянс.

Зазираючи в рядки старанно виведених цифр, ішов Варламенко до свого кабінету поруч і пролітав думкою через цілий рік роботи.

Довелося пересівати буряки, вилягла пшениця, чума пошарпала волів, сусідні маєтки нагнали високу ціну на робочі руки...

Марні надії на відсоток од прибутку.

Знервований вийшов Йосип Матвієвич на ганок контори, подивився за ставок на поле,

де працювали борінки, і помітив знайомий йому фаєтон Рампа.

— Ать!.. Чорт уже несе!.. — вголос промовив Варламенко й пішов до воріт, коли назустріч в'їздив фаєтон Рампа.

— Йосипе Матвієвичу! — злазячи з фаєтона, гукнув головний управитель, — це чорт зна що! Ви досі не подали річного відчиту!.. Хіба вам невідоме розпорядження Головного управління?

Йосип Матвієвич підійшов ближче до Рампа, переминаючи в руках важкого костура:

— Я гадаю, що з цього приводу нема чого репетувати на весь двір, Феліксе Феліксівичу! — стримуючись, зауважив Варламенко.

Рампів батіжок закружляв швидше:

— Я вимагаю уважливого відношення до моїх розпоряджень!

Варламенко не стримався. Він з притиском плюнув під ноги Рампові й мовчки пішов до контори.

Управитель одразу зробив різкий рух, ніби наміряючись ударити Варламенка, але стримав себе. Нервово хвиськаючи батіжком, сів він у фаєтон і наказав рушати.

Уже сидячи в своєму конторському кабінеті, Варламенко почув розмову писарчуків.

Розповідав один, кумедно копіюючи голос і манеру Рампа :

„Покосили у Старостині великого лугу, а на другий день пішов дощ. Ішов дощ і на третій і на четвертий день, а Рамп сидить у себе на квартирі й нервується.

— Михайле! — гукає він льокая, — вийди подивися, чи йде дощ?

— Іде, пане! — каже Михайло, вернувшись.

Разів із п'ять посилав Рамп льокая дивитися чи йде дощ, а врешті схопив бравнінга зі столу, одчинив вікно й бац - бац - бац у небо :

— Коли богувати, так богуй! Мать твою!..“

Писарчуки реготались.

„Певно нічого з того не вийшло за відсутністю адресата!“ — подумав з усмішкою Варламенко.

Коротка ж, але темпераментна розмова Рампа з Варламенком мала не зовсім приємні Рампові наслідки.

V

— Фейєрично! Надзвичайно! — вигукував гостроносий юнак у студентському кашкеті, виходячи з Рампом з-за квітників на дворище.

Рамп щось стиха говорив своєму молодому бесідникові й на його обличчі розповзлося масне задоволення. Зі всього було видно, що йому подобається студент.

— Ні, ви зверніть увагу! — Рамп сказав кілька слів по-англійському, — в саму точку!..

— Чудесно! Чудесно!..

Вони пішли до стані, де обдивилися знаменитих коней, що мали більше дипломів, ніж будь-яка найученіша людина в світі. Рамп докладно розповідав про кожну коняку з гордовитим виглядом батька, що показує на люди свої талановиті діти.

Вийшовши зі стані, зустріли на подвір'ю Варламенка, і Рамп познайомив:

— Це наш практикант — Август Петрович Вольнер.

Перекинулись кількома словами з приводу чергових робіт на плянтаціях. Наближався час шаровки, а тому вся адміністрація напружено працювала.

Варламенко невдовзі поїхав з двору на своїх дроздах — треба було використовувати святочний день, щоб на понеділок були дівчата.

— Та! Я й забув вам сказати, Августе Петровичу, що сьогодні у мене будуть гості — полковник Вознесенський з донькою.

На обличчі Вольнера промайнула якась тінь, але то був один момент, і він спитав:

— А хто цей полковник?

— Вознесенський Василь Павлович — жандарський полковник. Він має проміняти свого гончака на мою „Ласку“!

— Це з Домашова?

— Так... верстов з дванадцять звідси...

Надвечір, ще сонце не зайшло, як лакований екіпаж в'їхав у двір.

Два озброєних жандарі стояли на східцях екіпажу з двох боків, а позаду їхало чоловіка з п'ять верхи.

З екіпажу вийшов дебелий полковник, брязкаючи острогами, і допоміг молодій русявій панночці виступити на землю. Не встигли вони зробити й двох кроків, як назустріч вийшов Рамп і повів гостей до господи.

— У нас сьогодні буде трохи веселіше, Ніно-Васильовно; для вас є партнер на доміно!..

— Хто саме? — запитав Вознесенський.

— Наш новий практикант, розчудесний юнак!..

— А він хто такий? — Вознесенський завше цікавився новими людьми.

— Він? — Рамп засміявся. — Він цілком благонадійна людина і, гадаю, найменше підходить до типу ваших клієнтів, полковнику!

— Я ж звичайно не з цього боку цікавлюсь... — посміхаючись, зауважив полковник.

— Він німецько-англійського походження, його маєтки в Басарабії, але він цікавиться цукроварством... Каже, що ліквідує там і купить щось підходяще в наших краях, — задовольнив Рамп цікавість полковника.

Вольнер справив добре вражіння на гостей. Вознесенський через годину говорив Рампові:

— Нічого, пристойний вихований юнак!..

— У зятьки згодився б? — прискаливши око, сказав Рамп.

— Ну, вже й у зятьки!.. — одмахнувся жан-дар.

Наїхало ще гостей. Після шумної вечері розбрелися хто куди. Більше сіло за карточні столи, а Вольнер, підтримуючи під лікоть Ніну Васильовну, пішов до саду. Там, ходячи вогкими алеями, він розповідав про Басарабію, про Лондон, до якого він минулого року їздив, про своїх кумедних професорів...

Ніна Васильовна дзвінко сміялася й, лякачись кущів, притискувалася до Вольнера.

Коли пізно вночі, майже вдосвіта, з двору виїхав екіпаж у супроводі верхівців, Ніна Васильовна казала батькові:

— Цей Вольнер дуже приємна людина... Він такий веселий та ввічливий.. Його бабуня зараз живе в Лондоні... Він торік до неї їздив.

— Так... Хороший юнак.. доброго виховання.

— А як хороше в їх маєтку, в Басарабії. Виноград!..

Вознесенський більше не відповідав донці. Він думав неприємну думу — вчора йому доставили проклямацію, знайдену в Старостині... Є підозріння, але треба перевірити...

VI

Хведя не потягли до суду. Коли Рамп дізнався, що він сидить уже тижнів зо два в „буцигарні“, то сказав нехотя:

— Дайте потилишника та нехай іде!

Хведю дали не тільки в потилицю... Одне око йому запухло, і тільки маленька щілинка одзначала його місце.

Уже буряки посходили й на чорному тлі плянтацій натяглися зелені струни аж до обрїю. День схилився блакитним черевом над землею і глузливо скалить око на Хведя.

Щоб не попадатися людям на очі, Хведь обійшов село полем до своєї хати.

Хведева жінка на подвір'ю поралася з білизою, а коло її ніг плазувала замурзана дитина.

Забачивши Хведя, жінка випросталась над ночвами й пильно дивилася на чоловіка. З її уст не злетіло радісного вигуку. Тільки коли Хведь наблизився, бліді губи заворушились:

— Тебе побито?

Хведь мовчки пішов до хати, а жінка безгучно плакала на подвір'ю, витираючись брудним хвартухом. Дитина смикала її за поділ і лопотала свої незрозумілі слова.

Жінка невдовзі втерлася й взялася дополіскувати білизну.

У хаті край столу сидів Хведь і жував окраєць хліба, посипаний сіллю. Якже Мотря, його жінка, зайшла до хати, він поклав хліб, витер рота й промовив:

— Мене до суду не потягнуть!..

Мотря дивилася в куток, де стояла діжка, й нервово перебирала пальцями хвартух.

— Що ж робитимемо?..

Вона думала свою терпку, материнську думу...

— Піду шукати заробітків... Поблизу ніхто не прийме.

— А ми ж як?..

Хведь мовчав. Устав із-за столу й ліг на піл, поклавши під голову вітку кожушанку.

Мотря ще змалечку робила на плянтаціях. Малою ходила збирати жучків, а піросла — з сапкою. Восени — з батьками на постаті буряки копати. Так само, як її діди та прадіди. А от зараз їй, Мотрі, цього не дозволять... Певно прикащикам наказано й її не пускати до роботи... Її ж чоловік...

Мотрини думки перервав стукіт колес коло воріт; вона побачила, як зупинилася тачанка на вулиці і з неї виліз огрядний зеленецький пан.

Варламенко не встиг хвіртки відчинити, як Мотря вскочила в хату:

— Пан із Зеленого! — вигукнула вона, а коли за цим одчинилися двері й увійшов Варламенко, Мотря не знала, що їй робити.

— А Хведь дома?

Хведь встав з полу й пригладжував скуйовджене волосся.

— Я до тебе, Хведю, в одній справі...

Йосип Матвієвич важко сів на лаву. Хведь стояв проти нього.

— Нехай жінка йде собі... тут їй діла нема...
Мотря вийшла, немов її хто випхнув.

Варламенко довго говорив Хведеві про те, що він із сім'єю подохне з голоду, і закінчив:

— А я, проте, дам тобі роботу будеш у мене за кучера.

Хведь глибоко зідхнув і сів на піл.

— Платня хороша... та й отсипне матимеш Подарунки на свята... А поза все зробиш одне діло, так дам двадцять карбованців... Розумієш?

Хведь нічого не розумів, але хитнув головою, мовляв — „якже ж?“ Втратити таку службу не можна.

— У неділю приходь... а коли бідкуєшся, на тобі карбованця на хліб дітям... Та не дуже ляпай язиком... Кажи: найняв та й годі.

Коли Хведь показав Мотрі карбованця, та оторопіла.

— За що це?

— З неділі кучером у Зеленому заступаю...
Завдаток...

VII

— Це чорт зна що! — вигукнув Вольнер, жмакаючи якогось папера й кидаючи на підлогу.

Пройшов по своїй просторій кімнаті раз — двічі й підняв зіжмаканого листа. Перечитав ще раз:

Любий Августе!

Мені неприємно тебе турбувати, але замовчувати от тебе події не буду. На перехідному іспиті Боря й Коля провалилися, і їх залишили в тому класі, в якому вони були торік. Здається, доведеться везти їх до тітки в Іркутськ, — там, кажуть, легше кінчити гімназію.

Репетитор, що до них ходив, виявив себе такою непорядною людиною, що навіть підручники забрав у своїх учнів. Ходили до нього кілька разів — не віддає. Чорт зна що! Дуже мені жаль особливо твоїх підручників, — я їх берегла, як згадку про твої шкільні роки.

Між іншим, той синьоносий питав твою адресу — певно грошей попросити хоче — я не дала.

З маєтку давно нічого не одержую. Здається, там не все гаразд.

Цілую міцно. Твоя кузіна Оля.

Прочитавши листа, Вольнер запалив сірником його й попіл викинув за вікно.

„Берман і Колодько сидять, хлопці надійні не розляпають, але папери! Які папери забрано?“

І Вольнер почав перебирати всі листи, які він писав товаришам за останній рік.

„Здається, нічого компромітуючого“, — заспокоїв себе Вольнер.

Губерніяльна організація, скориставшись нагодою, послала Вольнера сюди до Старостина зібрати рештки розгромлених сил... і йому пощастило через Вірного потрапити сюди паничем - практикантом. Це було зручно, але, разом з тим, положення практиканта та ще й привілейованого не сприяло ув'язуванню з поодинокими товаришами. Треба було використувати посередників, а це ускладняло роботу.

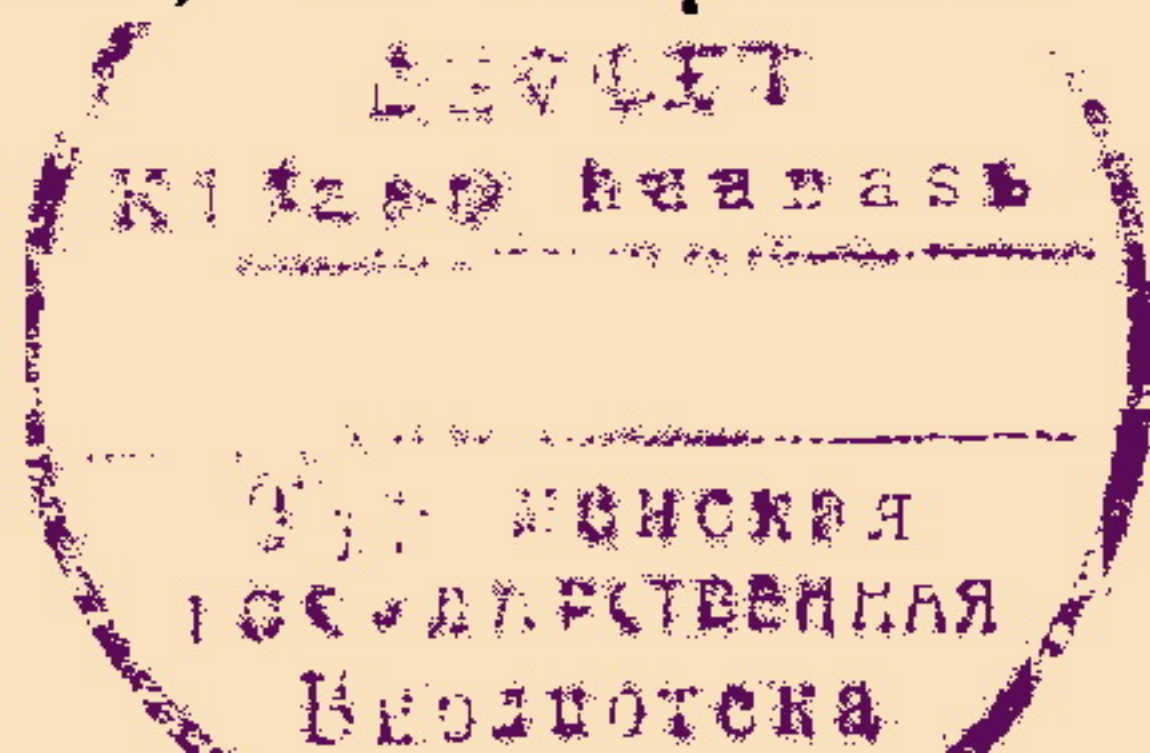
„Коли б за три — чотири місяці не добрались до мене, можна було б дещо зробити“.

Засипаючи, йому промайнула жартлива думка про „кузіну Олю“, що певно стоїть зараз у погребі за підпольною касою і, набираючи чергову листівку, смалить над свічкою свого жорсткого вуса...

Ранками Вольнер їздив на поле, а там тисячі дівчат, хлопців, жінок рушають лавою вздовж зелених бурякових струн, а позаду похожає „гавкало“ прикащик. Він, цей чоловік в чоботях „бутилками“, має владу над сотнями зігнутих постатів. Його обов'язок „гавкати“ і за цей обов'язок йому платять трохи більше, ніж звичайному робітникові.

На обніжку лишилися торби, сповиті немовлята під доглядом дітей таких малих, що не здатні навіть жука збирати. Замурзані, безштанні хлопчаки, дівчатка, не менш замурзані, в довгих по п'яти платтячках доглядають немовлят. Вони — співучасники виробництва, дарма, що в їхньому словникові не нарахуєш більше двох десятків слів по-дитячи знівечених.

Уся адміністрація, починаючи од „гавкалів“ до Рампа, товчеться на плянтаціях. Проскакують економі верхи на дрожках, матюхають „гавкалів“ і дівчат, кабріолетом, що вилискує на сонці лаковими боками, проїздить районний управитель і нагонить економів та „гавкалів“, не звертаючи увагу на схилені постаті.

Але заряд адміністраційного завзяття дає Рамп. Це він дає владу „гавкалам“ через численну ієрархію службовців, що ходять пішки, їздять на дрожках та кабріюлетах.

Парний фаєтон Рампів надає енергії адміністрації, як тільки з'являється на обрії.

Практикант Вольнер часто їздить разом із Рампом. Він на особливому положенню, не те що практиканти з хуторів, які кінчали нижчі школи й починають кар'єру — працюючи „гавкалами“.

Вольнер у рукавичках. Штани на срібних штрибах та блискуча уніформа, яку він не скинув іще, робить його схожим на офіцера.

Екіпаж гойдається на коліях, одгодовані коні басують, а в екіпажі точиться уривчата розмова.

— Проривку через три дні кінчимо.

— Шарківська економія певно спізниться дівчат Іванівка захопила... — зауважує Вольнер.

Знову мовчать. Мелькають поля озимини зеленим руном заплівши землю, сизим крилом упав чорний пар, а за ним вирізаний синього палеру гайок.

— Михайле, повертай додому,— каже Рамп кучерові.

Сьогодні об'їздили досить. Засмажене сонце схилилося набакир і затьмарилося сизим димком.

По дорозі до Старостина, Рамп здалека почав балачку, що готував з того часу, як Вольнер виявив бажання перенести свої маєтності в цукроваренні райони.

— Що вам пишуть з дому?

— Особливого нічого... Мій довірений сповіщає, що є покупець на маєтки... Доведеться не в далекому часі поїхати... Доручив вести попередні розмови...

— Багато думаєте виручити?.. — роблено-нехотя запитав Рамп.

— Ні, не дуже... тисяч двісті—триста. Виноградники занепали, а то можна б було й більше.

— З вас путній компаньйон...

— Який компаньйон? — не зрозумів Вольнер.

— Я підшую компаньйона. Бачите... — Рамп запнувся.— Бачите, це секрет покищо, та вам сказати можна.

І нахилившись ближче до Вольнера, Рамп конфіденційно по-англійському, щоб не зрозумів кучер, розповів про свої досягнення...

Графиня дура. Він пугнув її загрозою одним своїм розчерком пустити її маєтки в трубу. Обставини вигідно склалися для нього. Графиня змушена була дати повну довіреність Рампові, ну, а він не такий дурень, щоб гав ловити... Одним словом, через місяць Старостин з цукроварнями й половиною маєтків буде його... Але він не жорстока людина... Він не хоче графиню кинути в жебрацтво — він лишає їй два хутори й дещо з родового барахла...

— Ви ж розумієте, Августе Петровичу, що вклавши гроші в таке діло, ви не помилитесь...

— З великим задоволенням стану вашим компаньйоном в ділі! — гаряче стиснув Вольнер руку Рампові.

Сонце сідало в рижу імлу, як екіпаж головного управителя зупинився у дворі Старостинського маєтку.

VIII

Вольнер сидів у своїй кімнаті й думав про своє дурацьке становище.

Положення привілейованої особи в маєтку зовсім не давало тих вигід, на які сподівались його товариші там, в Ново-Слобідському.

Вольнерові без кінця набридло удавати випещеного панича, хвалитися своїми неіснуючими маєтками та бабунею в Лондоні.

„Яка користь зі всього? Товариші з цукроварні дивляться як на якусь сумнівну людину і все щось криють од мене... Навіть до „явки“ поставились підозріло, хоч вона жадних сумнівів і не могла викликати“...

„З жандаром теж ні чорта не виходить... От, хіба що Ніну можна використати“...

Вольнер недвозначно почав залицятися до полковникової доньки, після того як переконався, що в полковника нічого не вивідаєш.

Особливо що гнітило Вольнера, це те, що він не міг у своєму становищі вільно поводитися з робітниками. Зберігаючи своє інкогніто, треба було триматись паничем.

Пізно вночі, як все навколо спало, виліз Вольнер через вікно в сад, а відти вийшов у поле. Десь позаду загавкали собаки, закалатав калатушкою сторож і знову тихо.

Місяць ще не сходив. На призначеному місці в ярку чекали на нього двоє.

Вольнер кашлянув і почув у відповідь таке саме кашляння.

— Давно ждете ?

— Ні, допіру прийшли...

Усі троє присунулися ближче один до одного і пошепки розмовляли.

Рамп, побачивши цю групу, був би вражений. Його практикант, що не подавав руки службовцям нижче економа, лежав по-приятельські з мізерним, конторським писарьком Суленком та слюсарем з цукроварні Яровим, і вони казали йому такі речі, яких би не намілювався сказати сам Рамп.

— Августе, ти нічим нам за ці два місяці не допоміг. І твоє перебування тут було б зайве, коли б не одна справа, в якій ти можеш дещо зробити...

— Я ж тобі казав, що мене цим самозванством поставили в ідіотське становище!

— Ти не нервуйся, як бариня. Ми розуміємо твоє положення, воно погане, але і з нього можна мати вигоди...

Як виявилось зі слів Ярового, справа стояла дуже серйозно. В цукроварні є шпик — робітником ніби прийняли...

— Мажеться до нас... Очевидно Вознесенський щось про нас знає...

Вольнер перебив:

— З яких джерел міг дізнатись про вас Вознесенський?

— Чорт його зна! Але тобі треба взяти в оборот дочку, бо з папаші чорта з два що витягнеш...

— Треба якнайшвидше все розвідати... Бо на селі неспокійно й можуть почати арешти...

— Ну, а як Вознесенський і про мене знає? Що тоді? Донька певно матиме інструкції од папаші... А проте,— Вольнер хлопнув себе по лобі,— сподіваймось на поспіх! У неділю я буду в Домашові у жандаря!

— Треба, щоб хтось з тобою поїхав... для зв'язку...

Умовившись про все, Вольнер вийшов із яру, до маєтку

Уже третій рік працюють ці два товариші в районі Старостинської цукроварні, але повести якусь широку роботу не вдалося. Більше пропаганда, але й вона не гаразд посувається з того часу, як трьох чоловік було спіймано на розповсюдженні літератури.

Більше провадили персональну агітацію, готуючи будь-який кадр свідомих людей.

Губерніяльна організація мала давні зв'язки Старостиним і тому подбала про посилку

туди Вольнера, але це мало посунуло роботу наперед.

Йдучи з наради, Вольнер плянував свій наступ на жандарову доньку.

„Не засипатись би тільки“...

А Рамп у ці дні похожав веселий. З тиждень як од нього поїхав відомий адвокат з губерніяльного міста, запевнивши, що все буде гаразд і через місяць Рамп одержить документи в свої руки.

Гарячкова робота на плянтаціях скінчилася, і буряки вилискували лапастим листям під сонцем.

Настала пора, що тягнеться 2—3 тижні перед тим, як почнеться косовиця. Частіше наїздили до маєтку веселі кумпанії. Випивалося безліч пляшок пива, вечорами виносились на веранду ломберні столи й грали в карти до ранку. Їздили гуртом полювати і, коли не було дичини, стріляли селянських качок, а підніме баба репіт, кидали їй два злоти та биту пгицю на додачу.

Вольнер був невеселий. З нього кепкували, що він закоханий у Ніну, а він в душі радів, що так природно з'ясовано його сум.

А дійсною причиною суму була невдача в Домашові. Дуже несприятливо склалися обставини, і Вольнер нічого не дізнався.

Зараз він вишукував інших шляхів. Він мав своїм завданням все розкрити за найближчий тиждень, а для цього треба було форсувати зближення з Ніною.

На два дні свят жандар приїхав з донькою, Вольнер розпочав наступ.

Нініне серце зовсім не було такою фортецею, як то здавалося Вольнерові, і першого ж вечора брама його, фігурально кажучи, привітно одчинилася йому.

Далі треба було ступити ногою побідника в другу фортецю — секретну шухлядку жандаря.

Весь наступний день Вольнер турманом кружляв коло Ніни, готуючись яструбом наскочити на неї увечері.

— Августе, як хороше з тобою! — томно нявкала Ніна, коли вони лишилися на самоті в темній алеї парку. — Мені здається, що це покійниця мама мене приголублює!..

У Ніни мати давно померла, коли вона була ще дівчинкою, а полковник, спробувавши сімейного щастя, не спокусився на нього вдруге і лишився вдівцем.

— Я боюсь, Нінусь, що як поведеться, то й я недовго буду тебе голубити. З сумом у голосі промовив Вольнер.

— Що ти кажеш, Августе? Ти мене лякаєш!..

— Не лякайся й будь мужня, люба моя... Ти можеш мені допомогти...

Вольнер почував, що ворог хоч і не відступив, але стоїть на дуже не вигідній позиції.

— Що? Що? Кажи! — нетерпляче тискала Ніна руку Вольнерові.

— Нінусь, люба моя, ти тільки не лякайся. бо я скажу тобі одверто — мене хочуть убити!

Ніна притиснулася до нього, ніби собою захищаючи Вольнера від невідомого ворога.

— Хто?

— Не знаю... Я позавчора одержав анонімного листа... Од мене вимагають, аби я передав революціонерам на їх гидкі діяння п'ять тисяч, а інакше мене уб'ють... Ти розумієш, що мені не жаль грошей, але давати гроші злочинцям я не можу

— Любий мій, ти не бійся, я скажу папа, він спіймає, він знищить негідників!..

— Тільки не це! — з жахом мотнувся Вольнер — Коли дізнаються, що я розповів полков-

никові, мене все одно уб'ють... Вони все знають...

Вольнер виявляв, несподівано для себе, неабиякий талант актора й дипломата, і першою жертвою цих здатностей стала жандарова дочка.

Він довів своїй жертві, що може врятувати лише в тому разі, як знатиме імена всіх непевних людей в окрузі. Це треба зробити тонко й непомітно для папа, бо папа по своїй військовій звичці, може зіпсувати справу...

— Ти ж розумієш, моя ластівочка, що ти в оцих рученятах тримаєш моє життя, і ти випустиш його як тільки хоч натяком скажеш про нашу розмову... Повір, знаючи імена, я сам зроблю так, як найліпше...

Довгий поцілунок припечатав зобов'язатися мовчати...

— У середу приїзди ніби ненароком до нас...

Увечері того ж дня Вольнер замкнувшись у своїй кімнаті, довго сидів за столом, виводячи олівцем великими літерами:

Вольнер! П'ять тисяч карбованців ви мусите покласти в дупло старої верби коло греблі. Гроші на справи революції. В разі невиконання — смерть.

З задоволенням подивився на своє писання й усміхнувся. Потім ножицями з клаптика картону вирізав перехрещені кінжал і пістолю, намазав чорнилом і припечатав на записці.

„Чудесно! — похвалив себе Вольнер. — Розляпає дура, буде чим виправдуватись... Документ!“

ІХ

Хведь з самої весни кучерував у Зеленому. Варламенко був задоволений з нього, але свої вимоги, про які натякнув у Хведевій хаті, він ще не висував.

Як саме почали звозити до молотарок хліб, а сіно темно-зеленими слонами миріло коло маєтку в стогах, Йосип Матвієвич рішив, що час настав.

Ідучи полем у кабріолеті з Хведем, він почав розмову.

— Ну, Хведоре, треба щоб ти одну справу втяв... на те тебе й на роботу прийняв, з голоду сім'ю твою витяг...

— Хіба я коли од роботи відмовляюсь? Кажіть, я миттю!..

— Робота, брат, особлива...

— Що загадаєте — зроблю!..

— А скирти в Старостині підпалиш?..

Од несподіванки Хведь оторопів: „Так от що воно!“ — промайнуло в його голові, і Хведя охопив жах.

— Що ж мовчиш? Боїшся?..

— Бо - ю - ся... — видавив з себе Хведь.

— А як боїшся, підеш під три чорти оголодини хватати...

Помовчавши, Варламенко додав:

— Завтра запрягай воза й вимітайся з економії!..

Пан сплюнув на межу, а кучер дивився поперед коней кудись в далену. Голова його була порожня, і тільки гостра думка про голод примушувала шукати виходу.

— А як піймають?.. — прошелестів він сухими губами.

— Уміючи не піймають!

Варламенко знав, що вже діло зроблено, Хведь згодиться, бо що він мав робити?

Економ думав: „Піймають Хведя — чорт з ним — сім'ю підтримаю, коли мовчатиме, а видасть, — можна викрутитись — доказів немає... Тим паче, що з'ясовується все просто — Хведь злий на Рампа“.

Доїжджаючи до Зеленого хутора Хведь промовив :

— Спалю, бісового цигана, і скирти, і вовлові спалю! — В ньому прокинулась зненависть до Рампа.

— От так би й давно!.. А зробимо так, що комар носа не підточе!..

Дома, покликавши Хведя до свого кабінету й замкнувши двері, Йосип Матвієвич показував свою вигадку. Паперовий коробочок з огарком у середині, а навколо огарка дрібно нарізаний папер. Постав коробочок під скирту, запали свічку, зачини коробочок, притруси його сіном. Сам можеш не поспішаючи втікти — огарок догорить до різаного паперу, і огонь зробить своє діло.

Хведь дивувався вигадці.

— Це можна одразу під кілька скирт підкласти?

— Хоч під сотню, і головне, сам встигнеш втікти.

На самоті Варламенко думав: „Чортового батька будеш довіреним, як усе погорить... Графиня по зашийку накостиляє...“

Х

Вольнер „ненароком“ заскочив в Домашів. Ніна зустріла його зніяковівши й повела до вітальні.

— Шклянку чаю хочете, пане Вольнер? — звернулася вона до нього в тоні ввічливої господині.

— Не відмовлюсь... — промовив Вольнер. Спочатку йому здалося, що Ніна рахує на якогось стороннього слухача, але швидко він переконався, що сусідні кімнати були порожні. Ніяковий вигляд Ніни в час зустрічі стурбував його.

За чаєм Вольнер спитав:

— Чого це ти не така, як завше? — і погладив їй руку.

Ніна висмикнула руку, якимось нервово, ніби гидує, на віях заблищали сльози, і вона заридала, схилившись на стіл.

Вольнер підсунувся ближче й обняв її за стан, Ніна одкинула його руку.

— Я нічого не розумію! — приглушено промовив Вольнер і, запаливши цигарку, сів у крісло, чекаючи на відповідь.

Насувались вечірні присмерки. Вольнер запізнився виїхати з маєтку, але виїхати треба

було. Товариші сьогодні очікуватимуть його в балці, і він мусить сьогодні ж передати їм відомості, добуті у жандарової доньки.

Настрій у Старостині останніми часами був напружений, бо численним поденним заплатили на гривеник менше, ніж було загадано. Це піднесло войовничий настрій селянської молоді, і можна було сподіватися вибуху. А коли б що сталося, в першу чергу жандарі накрили б підозрілий елемент із заводу.

— А вже мені не викрутитись! — казав Яровий.

Зараз, сидячи на квартирі жандарського полковника, Вольнер глянув на годинника й побачив, що вже початок десятої, а з одинадцятої його чекатимуть у балці товариші.

— Я нарешті вимагаю відповіді! — промовив Вольнер після короткої мовчанки.

Ніна витерла сльози й підійшла до столу.

— Ви, пане, вели нечесну гру... Ви дурили мене і всіх навколо себе... Але знайте, я довідалась, що ви самозванець... Папа все знає про вас, і сьогодні ви будете заарештовані...

Вольнер спочатку оторопів, але, мобілізавши всю рівновагу, з недбалим виглядом слухав Ніну.

— Так ваш папа поїхав мене заарештовувати? — запитав він, коли замовкла Ніна. Він і сам од прислужниці довідався, що полковник кудись поїхав.

— Так, але... ви будете заарештовані тут... я не подарую вам

Вольнер зміркував, що арештувати його дійсно можуть тут. Аджеж при квартирі полковника завше вартує два озброєних жандарі. Очевидно, що „заливаючи“ про кохання, справі не допоможеш. Треба братись до рішучих заходів.

Вольнер намацав у кишені бравнінга й нахилившись до Ніни пошепки промовив:

— Відповідайте на всі мої запитання. У разі покличите кого, я уб'ю вас на місці й утечу через веранду. — Вольнер поклав руку з бравнінгом на стіл.

У темряві літнього вечора не можна було бачити обличчя. Ніна підскочила на кріслі й стала у весь зріст.

— Сідайте й мовчіть!

Вольнер направив бравнінга на неї.

Ніна, мацаючи руками за крісло, сіла.

— Куди поїхав папа?

Ніна, вириваючи згук з глибини грудей і здригаючись всім тілом, промовила :

— До Старостина...

— Заїздити буде кудись?

— У Вільшану.

„Значить на ніч думає наскочити на Старостин“, подумав Вольнер.

— Кого ще має заарештовувати?

— Не знаю

— Що він казав тобі?

Ніна раптом розридалась. Вона була подолана й знищена. Плечі їй тряслися, вона безгучно плакала.

Вольнер не знав, що далі робити. Піти сісти на свого коня й їхати, але Ніна може підняти тривогу і його піймають. Вихід один — примусити Ніну провести його за околицю, щоб виграти час.

— Ніна Васильовна, ви зараз проведете мене до околиці... Коли будемо виходити, нікого не кличте і не розмовляйте... Бравнінг наготові...

Як манекен ішла Ніна поруч Вольнера. Вольнер одв'язав коня, що засідланий стояв коло ганку і, ведучи його на повіді вільною рукою, підтримував під лікоть Ніну.

Скрипіли дощаті повітові тротуари, пахло матіолями й свіжим гноєм. Повітове містечко вже спало.

Коли вийшли на околицю, Вольнер сказав :

— До щасливого побачення! — і сів на коня.

Ніна стояла мовчки. Тоді Вольнер сіпнув коня й зник у сірій темряві.

Вольнер скакав, не жаліючи коня. Цілу дорогу не відставала думка про Ярового та Суленка. Чи застануть їх жандарі дома, чи вони щасливо уникнуть арешту?

Була вже дванадцята година, коли Вольнер зупинився в яру, верстов за три недоїжджаючи Старостина. Пройшов верству до умовного місця, але ні Ярового, ні Суленка там не було. Тоді він сів і почав чекати.

Місяць ще не сходив. Трава була мокра од роси: по яру насувався кошлатий туман. Через чверть години з низу пройшла якась постаць і зупинилась.

Вольнер інстинктивно схопився за револьвера й застиг.

Постать наближалась, і Вольнер пізнав Суленка.

— Я тут... — промовив Вольнер напівшепотом.

Суленко підійшов ближче й нахилився...

— Це ти, Августе?

— Я, а де Яровий?

Суленко зам'явся, а потім, не відповідаючи знову запитав:

— Що ти взнав у Домашові?

— Сьогодні мають нас всіх заарештувати...

— І тебе?

— І мене

Суленко сів близьенько до Вольнера, слухав, як той розповідав про свою пригоду.

Коли Вольнер докінчив, він сказав:

— Яровий отут недалечко в канаві... Жан-дарі вже в маєтку Ми ледве втікли...

„Боятися мене!“ подумав Вольнер, але це його не образило. „Обережні хлопці“.

Вдруге довелося розповідати про Домашов.

— Що робити будемо? — запитав Суленко, коли все було з'ясовано.

— Скоро світатиме, далеко не втічеш... Краще десь пересидіти...—Яровий замислився, а потім додав:— Найліпше в скиртах сіна... до того й ліс недалеко...

Іншого виходу не було. Треба обміркувати становище, а на це потрібен час.

Товариші рушили в бік сіножатів буряковим росяним полем.

Високі панські ожереди сіна винесено з вогкої низини на рівне високе місце, до якого не сягає весняна повідь.

Ожереди високі й довгі, як зелені хати без вікон і дверей, стали в ряд, утворили квартали, вулиці. Як зелене село!

На один ожеред злізли Вольнер, Суленко й Яровий. З нього видно було у ранковому синьому тумані маєток, цукроварню, а за ними село Старостин, закинута в провалля.

Удосвіта з села маленькі постаті людей рушили до маєтку, проскакали об'їзчики з нічного об'їзду, гонячи до кошар зайняту на панському полі селянську скотину. Пізніше, як сонце зійшло, закурили молотарки в різних кінцях і промайнув кабріолет економа.

Життя маєтку прокинулося, тисячами рук замахало в повітрі й загаласувало тисячами людських, машинових і тваринних голосів.

Когось стороннього в маєтку не було помітно, і Вольнера взяв сумнів.

— Чи не дарма ми паніки счинили?

— Чорт його маму знає! Може й дарма...— відповів Яровий, не одриваючи очей от маєтку,— але ж жандарі приїхали— на власні очі бачив...— Помовчали.

— істи хочеться, — промовив Суленко, ні до кого не звертаючись.

Не більш як через півгодини сумніви розвіялися. Од цукроварні через греблю до маєтку проскакало з два десятки верхівців, а через якийсь час проїхав екіпаж з двома верхівцями позаду.

Тепер усі троє вдивлялися в маєток.

Жандарі... екіпаж полковника... — напівшепотом переказував Вольнер.

— Цукроварню видимо обшукали, от чи найшли вони наш гектограф, — зацікавився Яровий.

— А ти де його сховав?

— Під ганком графської альтанки в парку...

— Ну, то не знайдуть!..

Жандарі в'їхали в двір маєтку й за будинками не можна було їх бачити.

— А у вас, хлопці, нічого немає?.. спитав Яровий.

— Я „парабелюма“ свого дома лишив — заберуть стерви, а більш нічого... хіба з десяток книжок...

— Ех ти, чорнільна душа! Револьвера забути, — попрікнув Яровий Суленка. — Я в хаті нічого не тримав... Усе у надійній схованці.

У Вольнера переховувалась вся література, бо його особа була поза підозрінням, як думали товариші.

По обіді з маєтку виїхав екіпаж, а позаду рядками верхівці.

Труса скінчили, чи знайшли що? Яровий не одривав очей од жандарської ватаги, аж доки та не сховалася за дубиною.

— Тепер, товариші, давайте спати — до ночі не варт вилазити.

Пропозицію Суленка було прийнято. Безсонна ніч стомила, і втікачі заснули на пахучому сні.

XI

Фелікс Феліксович Рамп збирався лягати спати, коли почув тупіт кінський і голоси знадвору.

Була одинадцята година вечора. З годину, як стихли парубоцькі висвисти та співи за економією, і найнята спеціально для робітників шарманка одскіглила свої убогі пісні.

Рамп одчинив вікно.

— Семене! Семене!

Сторож Семен обізвався.

— Хто там приїхав?

— Полковник з салдатами!..

Фелікс Феліксович нашвидку надів чоботи та чесучевий піджак і пішов на двір.

За квітником на стежці його зустрів жандарський полковник.

— Феліксе Феліксовичу, ви вибачте, я мушу зробити труса у Вольнера!

— Що за челуха? З якої нагоди? — здивувався Рамп.

— Є причини, — сухо відповів Вознесенський і в супроводі озброєних жандарів рушив до квартири.

Рамп здвигнув плечима й пішов слідом.

Кімната Вольнера була напіводчинена. І коли запалили світло й з поготовленими револьверами заходили до неї, Рампові зробилося смішно.

— Та там нікого немає!..

— Як немає? А Вольнер де? — суворо подивився Вознесенський на Рампа.

— Вольнер ще по обіді поїхав до Домашова й не повертався.

— В якій справі?

— А я почім знаю? — Рамп змінив насмішуватий тон на задиркуватий.

Полковник одвернувся й кинув жандарям:

— Обшукати!..

У кімнаті почався трус. Висунуто шухляди стола, перевернуто ліжко. У ліжку нічого не знайшли, в столі забрали паку листів.

Книжкову шафу особливо старанно переглядали. Книжки були німецькі та англійські, їх, як цілком безпечні, одкладали в бік. Нарешті одному жандарові пощастило.

— Політичеська книжка, ваша високоблагородіє!

Вознесенський взяв грубого тома й прочитав:

<p>„Політична економія“ Підручник вищих шкіл Ухвалено Міністерством Нар. Освіти для вжитку у вищих школах Російської Імперії</p>
--

— Дурню! Поклади книжку на місце!

Цей прецедент розвіяв важку атмосферу між жандарським полковником та головним управителем.

— Чи не такий само Вольнер злочинний, як і та книжка? — усміхаючись запитав Рамп.

— Дещо за ним числиться, — невиразно висловив думку жандар і наказав кинути труса. Потім підійшов до якогось панка в цивільному

одягові, що весь час мотався в кімнаті, і передав йому згорнутого папера.

— На цукроварню до тих... У разі потреби стріляйте!

Жандар зі шпиком вийшли, а полковник об руку з Рампом пішов до його кабінету.

Коли вони сіли один проти одного в кріслах, полковник почав:

— Справа серйозна. Між нами кажучи, Вольнер — небезпечний революціонер. Про маєтки він брехав. Я маю точні відомості. Він син емігранта, анархіста Вольнова, й змінив своє прізвище на чужоземний лад.

— Не може того бути!

— Це так. Він хотів викрасти через мою доньку документи, але моя Ніна не так вихована... У нього тут знайомства... Їх зараз арештують, ви сами побачите з ким він мав зв'язки...

Рамп бігав по кімнаті, без міри схвильований.

— Та невже ж мене обдурено? — хлопнув він себе по лобові.

— Неймовірно, але факт! — усміхнувся жандар.

— У таким разі треба послати в Домашів затримати його!

— Все зроблено, не турбуйтеся...

Уже починало світати, як полковникові доклали, що ні Ярового, ні Суленка не знайдено, а на помешканні так само нічого цікавого.

— Втікли негідники! Подати мені екіпажа!

У ранковій імлі полковник проїхав до цукроварні, а Рамп довго ходив по кімнаті, аж доки не заснув на канапі.

Жандарі нічого не знайшли, за винятком револьвера в кімнатці Суленка, який і занесли „в реєстр речевих доказів“.

Повернувся полковник з маєтку незадоволений.

У них тут певно круговий шпіонаж — інакше як вони могли довідатись про труса!

Рамп вкрай був знервований. Він бігав по кімнаті, забувши про гостя, і тільки льокай, що покликав обідати, вивів його з тяжкої задуми.

Коли після обіду полковник почав збиратись додому, він пошепки сказав Рампові:

— Я лишу двох жандарів на підмогу стражникові...

Рамп перебив його:

— Не робіть цього, при потребі я сам управлюсь...

— Гаразд. Це буде краще... Я на вас покладаюсь, а „ті“ не будуть боятись...

XII

Село заворушилось. Управитель пообіцяв „набити морду“, як хто звернеться до нього в справі „гривеника“.

Це він заявив двом парубкам-делегатам, що прийшли говорити з Рампом з приводу недоплачених грошей.

Парубки пішли, потоптавшись коло порогу Рампового кабінету.

„Сволота,— думав Рамп, випровадивши посланців,— на всьому хочуть зірвати!“

Таке думав управитель, хоч добре знав, що з його наказу загадували поденним по 70 копійок, а виплатили по 60. Це дало маєткові за кілька день до чотирьох тисяч прибутку.

Розмова з посланцями була напередодні трусу. За час трусу Рамп забув про неї і тепер, випровадивши жандарів, згадав, і якось несподівано ця згадка занепокоїла його.

„Чорт зна що! Дрібниці вже нервують. Доведеться полікувати нерви!“

Одягнувшись, як звичайно, Рамп звелів засідлати коня, щоб проїхати до молотарок.

Коло найближчої молотарки люди у куряві ворушились біля соломотрясу, засмальцьованийий

кочегар пхав у пельку паровика паливо, а на горі ожереду з десяток хлопців укладали золотаву соломку.

Не злізаючи з коня, підкликав доглядача:

— Що тут у тебе? Як робота?

— Добре... тільки народ щось неспокійний...

— Як то?

— Нахваляються...

— Це за гривеник?

— Так...

— А скільки з копи виходить?

Останнє запитав Рамп, щоб одвести очі доглядача од власного занепокоїння, і, одержавши відповідь, яку не слухав, повернув коня і поїхав до другої молотарки.

Напівдороги управитель зупинився, подивився в бік маєтку й поскакав туди.

Дома Рамп рішив взяти себе в руки. Він пішов до контори й зарився в ділові папери, але думка летіла од старанно написаних рядків і перед очима вертівся Вольнер у білих рукавичках. От він посміхнувся і кинув якогось дотепа.

Раптово задзвонив телефон. Рамп приклав трубку до вуха.

— Хто?

Дзвонив з підсобного хутора економ.

— Робітники на молотарках хвилюються
Треба викликати охорону

Рамп несподівано для себе залютувався.

— Йолоп, скот безрогий! Сволоч! Зараз же
щоб духу твого на хуторі не було! Хто хви-
люється? В морду бити падлюк!..

Він кинув трубку й упав на крісло. Зро-
билося гидко на душі, і Рамп, ні на кого не
дивлячись, вийшов з контори.

Дома випив брому й ліг на канапу.

XIII

На заході сонця Вольнер з товаришами зліз
на землю і сів, очікуючи ночі в суточках між
двома ожередами. Темрява насувалась якось
мляво. Товариші сиділи мовчки, а як почули
десь за ожередами хруст стерні під чобітьми,
затаїли дихання.

Хтось наближався до стогів, а незабаром у
промежкові між двома ожередами з'явилася
людська постать і зупинилася. Далі вона ру-
шила до одного ожереда і, нагнувшись, чимсь
зашаруділа. Раптом спалахнув сірник і осві-
тив обличчя людини.

— Хведь! — не втримавшись вигукнув Яровий.

Постать скам'яніла, а сірник погас.

Яровий підійшов до Хведя і взяв його за плече. Хведь тремтів:

— Не бійся, — тихо сказав Яровий на вухо Хведеві і повів його в закуток до Суленка й Вольнера.

— Не бійся Хведю, ми не видамо.. Палить хотів?

Суленка Хведь знав найліпше.

— Ой, хлопці, тільки нікому не кажіть!.. — Коли ж дізнався, що поруч сидить ніхто інший, як „панич“ - практикант, він боязно замовк.

Довго Яровий пошепки доводив Хведеві, що йому нема чого боятись

— Варламенко направив... Каже: підпалиш, подумають, що ре... лю... ци... нери, — натужуючись, вимовив трудне слово Хведь.

Що робити далі, Хведь не знав і мовчки сидів під ожередом, доки інші пошепки радидились.

— Скільки в тебе тих лихтарців? — спитав Суленко.

— П'ять.

— Давай сюди, ми сами все зробим... А ти йди собі додому й нікому, ані мур-мур! — приказав Суленко суворим тоном.

— А якже пан спитає? — ніяково запитав Хведь.

— Кажи, що підпалив...

Хведь мовчки потоптався на місці, а потім пішов геть.

Яровий лаштував свічки і поділяв свою коробочку сірників між товаришами.

Через годину три постаті прямували на село, обходячи маєток.

XIV

Ніч таяла на сході й півневі голоси спалахували над Старостином, коли на дзвіниці зазвонили на сполох.

Люди певно чекали на той дзвін, бо одразу сірі постаті почали виходити з дворів. Вони збивались в купки, а постоявши йшли в бік маєтку, сполучаючись по дорозі з іншими гуртами. Там, де чорним олівцем встромився димар цукроварні в сірий папер досвітнього неба, огняні язики стрибали над будівлями маєтку та над далекими скирдами.

Горіли воловні та сіно за маєтком.

Щодалі на край села, то натовп ставав більший. Прилучалися чоловіки, жінки, хлопці, дівчата. Йшли діди з широкими жорсткими бородами, несучи вила на плечах, і підлітки, на яких сварилися, але не одганяли.

— А де прахтиконт?

— Прахтиконт не визнаєш у сіряку!..

Подем не йшла, а бігла кремезна селянська сила й топтала босими ногами буряки.

— Топчи, хлопці, панське добро, бо воно нас топче!

Давно не бачили плянтації випростаної мужицької сили, і буряки затмарились росою.

У маєткові стояв гармидер. Чмокала пожежна труба, гоготало полум'я над воловнями, іржали коні, а люди, як божевільні, метались по дворищу і кричали, не слухаючи одне одного. На ожереді ніхто не звертав уваги, — мовляв, нічого не зробиш.

Рамп з батіжком бігав по двору й, забачивши натовп селян, загукав:

— До ожередів негайно!

А побачивши, що ті стояли, збившись у купу й не рушаючи, залаявся:

— Барани! Сволочі! Зараз марш до ожередів!

З натовпу вийшов парубок у драному кашкеті й піджачку. Очі йому горіли.

— Бий його, хлопці, — і сам з вилами кинувся до Рампа.

Управитель одскочив назад, вихопив бравнінга й ледве той стямився, як Рамп в упор йому розрядив револьвера...

Парубійко ніби оступився і упав на одно коліно, випустивши вила. Правою рукою він напружено силвся витягти щось з кешені свого піджачка, а лівою схопився за груди. Скажене напруження було в його постаті, але воно раптом обірвалося, і парубок упав ниць.

Хтось з натовпу несамовито зойкнув, а Рамп, користаючись часовим замішанням, кинувся тікати через дворище до свого будинку.

Над селянськими головами піднялись вила, сокири, сапки, і навтоп метнувся за Рампом.

Коло квітників кілком збили управителя з ніг, і він упав шкереберть під кущі підстриженої акації.

— У скриню його циганську морду! — гукнув гостроносий дід і натовп, що кинувся був на шматки роздерти збитого управителя, зупинився.

Налигачем скрутили Рампові руки, а в цей час невідомо відкіля притягли дощату скриню і накидали на дно землі.

— Лізь, паскудо! — наказав гостроносий дід.

Дужі руки підхопили Рампа і вкинули в скриню.

Рамп мовчав, стиснувши зуби, і хижо дивився на людей. Тільки коли зачиняли кришку скрині, вигукнув :

— Сволочі! Скоти! Вас... — Але далі його не було чути за людським ревом. Скриня піднеслась над головами й попливла з натовпом до греблі. Там люди зупинилася, розмахнулись скринєю і кинули із високої греблі у воду.

Зі скрині чувся неймовірний зойк, але швидко потім затих. Скриня пірнула на дно.

Люди стояли, не рухаючись, і дивилися, як над туманною ранковою водою ставу схвачувались бульбашки.

Під вербами загегекали гуси й шурхнули у воду. По той бік ставу на цукроварні чулися стримані голоси — то службові, налякані нічними подіями, розбігалися хто куди...

Перед світанням плянтації на схилах полів вилискували сивизною ранкових рос, готуючись випити солодкий день.

Плянтації, насмоктавшись з весни людського поту й крові, пили тепер жагуче сонячне світло; вагітніли на цукор.

Але що це? Непокій і тривога проскочила електричною іскрою через натовп: з боку маєтку біг чоловік, махаючи руками. То був дід Юхим, конторський сторож.

— Люди добрі! Люди добрі! Салдати з Вільшанки їдуть!

А підбігши ближче, задихаючись пояснив:

— Саранчук по телефону викликав.. Я підслухав... Шість верст — миттю доскочуть...

Натовп заворушився.

— Розходься по домівках! — вигукнув хтось з середини натовпу.

Ніхто не заперечав.

— По домівках! — гукнуло ще декілька голосів і змовкли.

Люди заметушились, і монолітна до того маса почала розпорошуватись. По два, по три люди бігли без дороги до села, кидаючи за собою мовчазний напівспалений панський маєток. Тільки два чоловіки подалося яром в інший бік...

А маєток спорожнів і завмер.

Багрове коло сонця викотилося із-за степу, на мить ніби зупинилося, але далі байдуже

покотилося по синьому полі щедро обдаровуючи життям землю.

Головешки колишніх воловень куріли сизим димом на самотній труп русявого парубка у драному селянському піджачку та в новеньких студентських штанях з кантами.

Рука заклакла в кешені, витягши з неї наполовину револьвера. Обличчя набрало мужньої жорстокости, якої за життя ніхто не бачив у практиканта . . .

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ПРАВЛІННЯ: Харків, вул. К. Лібкнехта, 31.

ПОШТОВІ ВІДДІЛИ ДЕРЖВИДАВУ
НАДСИЛАЮТЬ НАКЛАДНОЮ ПЛАТОЮ

К О Ж Н У К Н И Ж К У

ЯК ВЛАСНОГО, ТАК І ВСІХ ВИДАВНИЦТВ С. Р. С. Р

ПЕРЕСИЛКА Й ПАКУВАННЯ НА ВСІ
ЗАМОВЛЕННЯ КОШТОМ ДЕРЖВИДАВУ

КОЛИ ЗАМОВЛЕННЯ БІЛЬШЕ, НІЖ НА 1 КРБ,
І НАПЕРЕД ОПЛАЧУЄТЬСЯ ГОТІВКОЮ

Замовлення надсилати на такі адреси:

Харків, вул. 1 Травня, № 17. Поштовий відділ ДВУ

Київ, вул. К. Маркса, № 2. Поштовий відділ ДВУ

Одеса, вул. Лассаля, № 33 (Пассаж). Поштовий відділ ДВУ

Дніпропетровське, пр. К. Маркса, 49. Пошт. відділ ДВУ

БІБЛІОГРАФІЧНО КОНСУЛЬТАЦІЙНЕ

БЮРО ДАЄ ВСЯКІ ПОРАДИ

З КНИЖКОВОЇ СПРАВИ:

ЯКІ КНИЖКИ З ЯКИХ ПИТАНЬ ПРИДБАТИ, ПРО ЦІНИ

ЗМІСТ, РЕЦЕНЗІЇ ТА ЯК І ДЕ КУПУВАТИ

КОМЕРЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ ДВУ

Харків, вул. К. Лібкнехта, 31.

Філії та книгарні по всіх містах України.

A 530923

